

Folkemordstudier: Sammenlikninger, sammenhenger og samme prosesser: Kommentar til Randi Rønning Balsvik

Tore Linné Eriksen
Høgskolen i Oslo og Akershus
ToreLinne.Eriksen@hioa.no

Jeg takker Randi Rønning Balsvik for en grundig gjennomgang av noen hovedtrekk i mine arbeider om folkemordstudier og kolonialisme, med en fordypning i Namibia og Tyskland. For en som har holdt fast ved sitt løfte fra 1968 om avstå fra "den føydale rest" og aristokratiske elitisme som en doktorgrad den gang representerte, er det nok det nærmeste jeg kan komme et vennligsinnet opposisjonsinnlegg ved en disputas.

I utgangspunktet tenkte jeg at RRBs innlegg utmerket står på egne bein, og at kommentarer fra min side var overflødige. Det later jo til å være overveldende enighet i folkemords- og historieforskningen både om Namibia og om nødvendigheten av å trekke lange linjer bakover i tid, der ikke minst europeisk kolonialisme må løftes fram. Men noen ganger har vi som lever innenfor de akademiske murene lett for å ta vår nye – og forskningsbaserte – innsikt, for gitt. Det fikk vi ei påminning om i mars i år, da diskusjonen om det armenske folkemordet blusset opp i Norge som resultat av at den norske regjeringa avsto fra å delta ved den internasjonale hundreårsmarkeringa. (Dens forhold til historien er verdt et eget studium, blant annet med fravær under det russiske minnemøtet for seieren over fascismen for 70 år sida.)¹

Ifølge en NTB-melding i VG (16. mars) uttalte statsminister Erna Solberg ikke bare at det var faglig uenighet om hva folkemordet i Armenia skal kalles, men – enda mer interessant – at "Spørsmålet er om hendelser før andre verdenskrig i ettertid skal kalles folkemord". Hvis det skulle være tilfelle, vil jo perspektivet til Raphael Lemkin, FN-konvensjonens far – være helt forfeilet. Deler av hans studier av folkemord og historie i et langt tidsspenn er nå for øvrig blitt publisert (Jacobs, 2012). Erna Solbergs holdning står i skarp kontrast til hele den internasjonale vendingen i retning av globale og komparative folkemordstudier som har vært dominerende i de siste 10-15 åra, og som er så kraftfullt dokumentert i bøker, egne tidsskrifter og forskningssentra. Egentlig er hennes uttalelser så oppsiktsvekkende, at det ville være naturlig med en invitasjon til HL-senteret, der hun fikk sjansen til å forklare hvorfor de aller fleste fagfolk – ja, et helt fagfelt – tar feil.

En konsekvens av statsministerens utsagn er at den europeiske kolonialismen, rasistisk massevold og de mange tilfellene av utrydding av urfolk blir skrevet ut av historien; det er jo et dramatisk eksempel på "folkemordsfornektning". Det er jo slik imperieapologetiske britiske og franske historikere helst vi ha det, og slik forskere som er fastbundet i den kalde krigens totalitarismebegrep fortsatt har det. Det er uttrykk for en velkjent eurosentrisk idyllisering av "våre verdier", der alle historiske prosesser som ikke passer inn i fortellingen om humanisme, nestekjærlighet, solidaritet og menneskerettigheter retusjeres vekk. Det følger også i hovedsak den idehistoriske forfalskningen av vestlige samfunnsforskere rasisme, nedvurdering av andre folkeslag og forsvar for kriger og folkemord. John Locke, John Stuart Mill, Alex de Toqueville og Max Weber er nærliggende eksempler (Eriksen, 2011).

Historikere har som kjent en forkjærlighet for å dele fortida inn i perioder og epoker, og ikke noe er enklere enn å operere med hundreår, slik som når det tjuende århundret framstilles som krigenes, folkemordenes og de totalitære regimenenes periode, eller som "ekstremismens tidsalder". Hvis vi isteden velger en inndeling som gjør tida mellom 1850-1950 til en egen tidsalder, er det kanskje mer naturlig å oppfatte rasisme, kolonialisme og framvekst av den globale kapitalismen som overordnet fellestrekk og – med A. Dirk Moses – tale om denne perioden som "the racial century" (Moses, 2007, s. 177). Da blir Namibia ikke så unikt, men plasserer seg midtveis i denne perioden. Alternativt kan vi følge Karl Jacoby, som med utgangspunkt i utryddingen av urfolk i blant annet USA, Australia og New

¹ Det siste har RRB uttalt seg meget kritisk om i et intervju i avisa *Nordlys* 2. april 2015.

Zealand bruker betegnelsen "the age of global extermination" om 1800-tallet (Jacoby, 2008, s. 263). Det er grunn til å understreke enda en gang at vi som er opptatt av komparative folkemordstudier, befinner oss på trygg, faglig grunn. I tillegg til den svenske grunnboka som ble nevnt i innledningen. I Adam Jones' *Genocide. A comprehensive introduction* vier forfatteren sammenhengen mellom kolonialisme, imperialisme og folkemord bred plass (Jones, 2011). De nye forskningstendensene kommer også tydelig til uttrykk i Ben Kiernans gedigne verk om folkemord gjennom historien, der lange linjer og globale sammenhenger går fram av tittelen: *Blood and soil. A world history of genocide and extermination from Sparta to Darfur* (Kiernan, 2007). Ikke minst er det påfallende at rundt to tredeler av den massive læreboka er organisert omkring imperialismens tidligste ekspansjon, der spansk erobring i Amerika står i sentrum, og "settlerkolonialisme" med eksempler fra Irland, Nord-Amerika, Australia og Afrika. Et ytterligere eksempel er *Folkemordens historia*, der to svenske historikerne trekker opp linjer og diskuterer eksempler fra de tre hovedformene av folkemord: det nazistiske, det kommunistiske og det koloniale (Gerner & Karlsson, 2005).

I Mark Levenes ambisiøse studie av folkemord gjennom historien (hvor det foreløpig har kommet fire bind) bærer et av bindene betegnende nok undertittelen *The rise of the West and the coming of genocide* (Levene, 2005). Her blir folkemord analysert innenfor en globalhistorisk kontekst, der blant annet kolonialisme, framvekst av nasjonalstater og utviklingen av et internasjonalt statssystem er sentrale trekk. Det er altså ikke bare et spørsmål om sammenlikninger eller forbindelseslinjer, men mer allment om fenomener som er del av de samme globalhistoriske prosesser. Den britiske sosiologen Martin Shaw tar dette videre inn i et internasjonalt systemperspektiv, som utfordrer konvensjonelle komparasjoner og metodologisk nasjonalisme, og framhever rivalisering mellom imperier/imperialistiske stater, kald krig og avkolonisering (Shaw, 2013).

Når jeg minner om denne litteraturen, så er det fordi den – i likhet med mine arbeider – tar opp et av de spørsmålene som RRB kritisk tar opp. Ja, svaret er selvsagt at man ikke må gi inntrykk av at alle former for rasisme, kolonialisme eller økonomisk utbytting med en slags nødvendighet fører til folkemord. Da mister begrepet sitt spesifikke innhold, selv om det etter min mening heller ikke bør innsnevres gjennom juridiske finurligheter. Hvis det er uklarer her, er det godt at RRB bidrar til å rydde dem av veien. Kolonialisme og rasisme – kommer som alt annet – i mange forskjellige utgaver. Men, og det er mitt anliggende: Etter hvert som den nye innretningen i folkemordstudiene beveger seg utover fra den paradigmatisk holocaustforskningen, er det påfallende hvor mange tilfeller av folkemord som kommer fram i lyset. Det gjelder også bidrag fra kolonihistorikere, som tidligere avsto fra å bruke slike begreper fordi de trodde som statsministeren: Dette var noe som hører den andre verdenskrigen og tida etter FN-konvensjonen til. Igjen, det betyr ikke at alt er likt: når vi sammenlikner, finner vi både likheter og ulikheter, men det forhindrer ikke at samfunnsvitenskapen finner det nyttig å utvikle generelle begreper. I de publikasjonene som RRB viser til, har jeg gitt en lang rekke eksempler. I de siste par åra har det vært en veritabel eksplosjon på dette feltet, slik at tida snart er moden til å sammenfatte arbeiderne i nye teser og teorier. Bare i 2014 kom det tre bøker om folkemord og urfolk i Nord-Amerika, i tillegg til Tom Lawsons veldokumenterte *The last man. A British genocide in Tasmania* (Lawson, 2014). De viser alle at man ikke kan isolere smittsomme sykdommer fra andre årsaker til folkemord i Nord- og Sør-Amerika, slik ofte har vært tilfelle før, og som RRB også har en antydning om. I Nord-Amerika gjennom 1800-tallet foregikk det en systematisk og planlagt utrydding i regi både av settlere, delstater og føderale myndigheter. Dessuten minner litteraturen oss om at alle "indianere" ikke tilhørte ett folk, men besto av mange nasjoner, hvorav flere nærmest ble utryddet.

RRB berører også diskusjonen om Tysklands særpreg, og det er åpenbart at det wilhelminske Tyskland ikke var identisk med Frankrike eller Storbritannia. Men det er likevel grunn til å slå fast at Tyskland ikke på noen måte var noen "outcast" blant de europeiske kolonimaktene, som seg imellom utviste et sterkt (rase)felleskap. Derfor ble da Tysklands ugjerninger i Namibia og Tanzania heller ikke møtt med noen særlig oppmerksomhet eller kritikk, det skjedde først under den første verdenskrigen, men da var det som kjent blitt et fiendeland. Det tyske keiserriket var ikke et totalitært samfunn, selv om det hadde militaristiske og autoritære trekk. Stemmeretten var ikke videre i det aristokratiske Storbritannia, og den tyske arbeiderbevegelsen sto sterkt. Britisk kolonialisme kom heller ikke i en enhetlig utgave, og det var forskjell på handelskolonialisme i Ghana og settlerkolonialisme i det sørlige Afrika og i Kenya. I de siste tilfellene var det "det liberale demokratiet" i Storbritannia som var ansvarlig for etnisk rensning, massakrer og det som i alle fall enkelte historikere mener beveget seg over grensa til folkemord. Det er all grunn til trekke fram særtrekk i Namibia, men det er en ubalanse om dette får så stor oppmerksomhet fordi Nazi-Tyskland utførte nye folkemord, og fordi tyske historikere – i motsetning til mange briter og franskmenn – har vist vilje til selvransakelse og åpnet for et rikholdig kildemateriale. De som virkelig ønsker seg utfordringer i sin forskning, bør derfor konsentrere seg mer om hvordan regimer som på hjemmebane framstår som liberale demokratier med hyllest til menneskerettighetene, samtidig begår så grusomme ugjerninger i andre deler av verden. Men det kan være en ubehagelig øvelse med aktualitet i vår samtid.

Til slutt: det er et aspekt ved litteraturen om folkemord og kolonisering som får en stadig mer sentral plass, og som RRB i beskjeden grad nevner. Jeg har berørt det i noen nyere arbeider, men det er liten tvil om at et koloniperspektiv på den andre verdenskrigen – og da særlig Østfronten – nå er i ferd med å få sitt gjennombrudd. Mer allment betyr det at skillet mellom europeisk og global historie, og mellom tradisjonell krigshistorie og folkemordstudier, er i ferd med å viskes ut. Det gjelder ikke minst Polen, Ukraina, Russland, Hviterussland og de baltiske stater. Her er både rasisme, agrarromantiske ideologier, erobring av store områder for å gi plass til herskerfolkets bosettere, utryddelse av "de innfødte" og planer om gigantiske folkeflyttinger viktige trekk som en kolonihistoriker lett vil kjenne igjen. Slike perspektiver har nylig blitt diskutert med utgangspunkt i hvordan polske områder ble omtalt ved bruk av kolonispråk allerede mot slutten av 1800-tallet. Boktittelen *Germany's Wild East* antyder en parallell til ekspansjonen mot "det ville Vesten" i USA på samme tid (Kopp, 2012).

Spørsmålet er også reist om det er grunnlag for å skjelne mellom "kolonisering" (i Afrika) og det som kalles "okkupasjon" (i Øst-Europa), eller om det mest fruktbart bør oppfattes som sider av den samme historiske prosessen. Som det blant annet framgår av *Generalplan Ost*, var de tyske hensiktene langt mer knyttet til en modell for varig kolonisering, der en grunnleggende politisk, sosial og befolkningsmessig omdanning sto på programmet. Og da er vi altså inne på en kjerne i folkemordstudiene, slik RRB har vist, nemlig at terskelen for folkemord blir lavere under krig og når det handler om å overta lokalbefolkningens naturressurser og å knuse deres lokalsamfunn. En vanlig fellesoppfatning blant kolonimakter var at folkerettens normer ikke gjaldt overfor en fiende som ble sett på som en rasemessig underlegen folkegruppe uten eksistensberettigelse, slik at et "folkemordpotensial" allerede var lagt innenfor statsbyråkratiet og militære institusjoner. Det vil si at det ikke bare handlet om å nedkjempe motparten militært, men om utryddelse på etnisk grunnlag gjennom en *Rassen- und Vernichtungskrieg*. I Hitlers taler er det heller ikke vanskelig å finne henvisninger til britisk kolonistyre, til europeisk rasebevissthet i koloniene og USAs behandling av afroamerikanere og indianske urfolk. Den som vil stifte

bekjentskap med et slikt perspektiv, vil ha stor nytte av Kakels nylig utgitte: *The holocaust as colonial genocide* (Kakel, 2014).

Samtidig som kolonihistorikere kan bidra til å skrive den andre verdenskrigens historie, burde folkemords- og holocaustforskere komme til nytte når de benytter sine metoder – og sin empati – for å forstå verden utenfor Europa. Folkemordstudier uten verdier er verdiløse.

Referanser

- Eriksen, T. L. (2011). Fra eurosentrisme til global dannelse. I B. Hagtvet og G. Ognjenovich (Red.). *Dannelse* (s. 536-555). Oslo: Dreyer.
- Gerner, K. & Karlsson, K.-G. (2005). *Folk mordens historia*. Stockholm: Atlantis.
- Jacobs, S. L. (Red.). (2012). *Lemkin on genocide*. Lanham: Lexington Books.
- Jacoby, K. (2008). The broad Platform of Extermination: Nature and Violence in the Nineteenth century North American borderlands. *Journal of Genocide Research*, 10(2), 249-267. <http://dx.doi.org/10.1080/14623520802075205>
- Jones, A. (2011). *Genocide. A Comprehensive Introduction*. (2. utg.). London: Routledge. <http://dx.doi.org/10.1080/14623528.2011.554083>
<http://dx.doi.org/10.3138/gsp.6.3.270>
- Kakel, C. P. (2014). *The holocaust as colonial genocide. Hitler´s 'Indian Wars' in the Wild East*. Basingstoke: Palgrave Pivot.
- Kiernan, B. (2007). *Blood and Soil*. New Haven: Yale University Press.
- Kopp, K. (2012). *Germany´s Wild East. Constructing Poland as Colonial Space*. Michigan: University of Michigan Press.
- Lawson, T. (2014). *The last man. A British genocide in Tasmania*. London: I. B. Tauris.
- Levene, Mark (2005). *Genocide in the Age of the Nation State. Vol. 2: The Rise of the West and the Coming of Genocide*. London/New York: I.B. Taurus.
- Moses, A. D. (2007). Conceptual Blockages and Definitional Dilemmas in the "Racial Century": genocides of indigenous peoples and the Holocaust. I A.D. Moses. & D. Stone (Red.). *Colonialism and Genocide* (s. 148-180). London: Routledge.
- Shaw, M. (2013). *Genocide and International Relations. Changing Patterns in the Transition to the Late Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.